

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

LEYLA HEYDƏR qızı NƏBİYEVA

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ “IF” VƏ “WHEN”
BAĞLAYICILI MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK
VƏ SEMANTİK TƏHLİLİ
(Azərbaycan dilinin materialı ilə müqayisədə)

10.02.04 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2011

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Alman dilinin fonetikasi, qrammatikası və tarixi kafedrası nəzdindəki Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Faiq Hüseynqulu oğlu Hüseynov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis
filologiyası kafedrası

Müdafiə _____ 2011-ci il saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəh., Rəşid Behbudov küç., 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2011-cu ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı ingilis dilində “if” və “when” bağlayıcı mürəkkəb cümlələrin son dövrlərin sintaktik nəzəriyyələri işığında tədqiqi və mürəkkəb sintaktik bütövlər problemlərinin həllinə yeni yanaşma ilə izah oluna bilər.

Dünyanın ən çox tədqiq olunan ingilis, rus, alman, fransız, italyan və başqa dillərində sintaksisin, o cümlədən mürəkkəb cümlələrin çoxşəxli problemlərinə dair bir çox tədqiqat işləri yazılmışdır.¹ Qeyd edək ki, bu sahədə yenə də axıra qədər öz həllini tapmamış bir çox məsələlər qalmaqdadır.

Hal-hazırda sintaksisin əsas diqqəti törəmə-transformasiya nəzəriyyəsi işığında cümlə modellərinin müəyyənləşdirilməsi, sintaktik strukturların alt və üst qat əlamətlərinin öyrənilməsi, mürəkkəb sintaktik bütövlərin struktur-intonasiya variativliyi xüsusiyyətlərinin araşdırılması, habelə bütün bunların konfrontativ və kontrastiv dilçiliyin tələbləri baxımından təhlili son dərəcə aktual və vaxtı çatmış məsələlərdəndir. Hazırkı tədqiqat işinin aktuallığı bu deyilənlərlə şərtlənir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin yeniliyi ondadır ki, bu işdə ilk dəfə konkret mürəkkəb cümlələr tədqiqata cəlb olunur, həmin cümlələr struktur, semantik və intonasiya baxımından qarşılaşdırılır və nəticədə bu konstruksiyaların oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirilir və pedaqoji dilçiliyin uğurlu inkişafı üçün bir sıra mühüm tövsiyə və təkliflər irəli sürülür.

Tədqiqatın obyektini ingilis dilində canlı danışmada tez-tez işlənən “if” və “when” bağlayıcı tabeli mürəkkəb cümlələrin struktur, semantik və intonasiya aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti ingilis dilində “if” və “when” bağlayıcı tabeli mürəkkəb cümlələrin işlənmə variantlarının, funksiyalarının və xüsusiyyətlərinin tədqiqi və öyrənilməsi prosesində əldə olunmuş nəticələrin ümumiləşdirilməsindən, linqvistik şərhindən və sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyətini kontrastiv sintaksis üçün bir sıra fikirlərin araşdırılması, bu sahədə mövcud nəzəriyyələrin hansının daha

¹ Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: 1956, 511 с.; Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса // Вопросы языкознания, М.: 1976, с. 9-18; Veysəlli F. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologica. II, Bakı: 2008, 307 s.; Yunusov D.N. Müxtəlif sistemli dillərdə mürəkkəb sintaktik vahidlərin variativliyi: Fil.elm.dok.... dis. avtoref. Bakı, 2007, 36 s.

məqbul olmasının müəyyən edilməsi və tədqiq edilən sintaktik konstruksiyaların fərqli və oxşar cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondadır ki, nəzəri qrammatikadan vəsaitlər hazırlamaqda, ingilis dilinin müvafiq cümlələrinin Azərbaycan auditoriyasında səmərəli şəkildə öyrənilməsinə köməklik göstərməkdə, ingilis dilinin qrammatikasının müvafiq fəsilələrinin tipoloji aspektdə yazılmasında bu tədqiqatın nəticələrindən geniş istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin qarşısında duran məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

-ingilis dilində “if” və “when” bağlayıcı cümlələrin struktur xüsusiyyətlərini aşkar etmək və onları semantik cəhətdən təhlil etmək;

-ingilis dilində qarşılaşdırılan cümlə tiplərinin intonasiya xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilmişdir:

-elmi-nəzəri ədəbiyyatın mövzu ilə bağlı tənqidi təhlilini vermək;

-tədqiqat işinin nəzəri bazasını və praktik dil materialını müəyyənləşdirmək;

-tədqiqata cəlb edilmiş cümlə konstruksiyalarının modellərini müəyyənləşdirməklə eksperiment əsasında onların intonasiya xüsusiyyətlərini təhlil etmək;

-tədqiqatın metodikasını işləyib hazırlamaq.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar bunlardır:

-mürəkkəb cümlələr müəyyən struktura və mənaya malik olmaqla hər bir dilin sintaktik paradigmasında özünəməxsus yer tuturlar;

-mürəkkəb sintaktik konstruksiyalar sintaqmatik planda konkret söz sırası ilə bərabər, bağlayıcı və bağlayıcısız qurula bilirlər;

-müxtəlif növ cümlələrin struktur cəhətdən formalaşmasında “if” və “when” bağlayıcıları müxtəlif mənalarda işləyə bilirlər;

-M.A.Peşkovskinin kompensasiya prinsipinə əsasən “if” və “when” bağlayıcıları cümlənin struktur cəhətdən formalaşmasına birmənalı şəkildə ciddi köməklik göstərirlər;

-“when” bağlayıcı ingilis mürəkkəb cümlələrinin Azərbaycan dilində struktur qarşılığı olsa da, onların bu dilə feli bağlama tərkibilə tərcümə olunması daha münasibdir.

Tədqiqatın dil materialı radio və televiziya verilişlərindən, habelə bədii ədəbiyyatdan seçilmişdir. Cümlələrin struktur və semantik şərh zamanı nitqində yayınmalar müşahidə edilməyən dil daşıyıcılarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yazılmasında müşahidə, təsvir, transformasiya, müqayisə və eksperimental-fonetik metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işinin nəticələri ADU-nun Alman dilinin fonetikasi, qrammatikasi və tarixi kafedrası nəzdindəki Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasının seminarlarında, kafedra iclaslarında müzakirə olunmuş, habelə müəllifin çap etdirdiyi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın mövzusu ilə bağlı aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII respublika elmi konfransında məruzə edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, yekun nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın (115 adda) siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı və yeniliyi əsaslandırılır, tədqiqatın qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti konkretləşdirilir, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti qeyd olunur. Burada eyni zamanda tədqiqat metodları müəyyənləşdirilir və eləcə də tədqiqatın aprobasiyası və strukturu haqda məlumat verilir.

“*Müasir dilçilikdə cümlənin tədqiqi tarixindən*” adlanan birinci fəsildə cümlənin mahiyyəti, dilçilikdə tərifi və semantikasi ilə bağlı mövcud elmi-nəzəri ədəbiyyat tənqidi təhlil olunur. Məlumdur ki, cümlənin dildə ən kiçik kommunikativ vahid olması fikrini mütəxəssislərin çoxu qəbul etmir. Məsələyə bu cür yanaşanlar daha böyük ünsiyyət vahidi kimi mətni və onun müxtəlif tiplərini götürürlər (monoloq, dialoq, diskurs və s.).¹ Cümlənin özülündə abstrakt modellər dayanır və o, dilin nominativ vahidi kimi hər hansı hadisənin, məqamın və propozisiyanın ifadəsinə xidmət edir. Cümlənin formalaşmasında spesifik söz sırası və qrammatik vasitələrlə yanaşı, həm də prosodiya və intonasiya yaxından iştirak edir. Kommunikativ məqsəddən asılı olaraq danışan öz dil bilgisi əsasında fonetik, leksik-qrammatik və semantik vəhdətdə olan cümləni danışığına daxil edir ki, müəyyən məlumatı həmsöhbətinə çatdıra bilsin. Cümlə semantik cəhətdən real gerçəkliyə uyğun gələrsə düz, real gerçəkliyi əks etdirməzsə səhv olur. Lakin bəzi müəlliflər cümlənin dilə və ya danışığa aktına aid olması məsələsində tərəddüd edirlər. Məsələn, rus dilçilərinin əksəriyyəti cümləni nitq vahidi kimi götürür.²

¹ Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. М: Высшая школа, 1990, 176 с.

² Васильев Л.М. Göstərilən əsəri, s. 51

Cümlənin əlamətləri sırasında onun predikativliyi, sintaktik paradıqmi və determinantlığı xüsusi qeyd edilir. Predikativlik zaman və felin şəklində özünü aydın büruzə verir.¹

Predikativlik, sintaktik paradıqm və determinant analayışları ciddi tənqid edilsə də², cümlənin formalaşmasında modallıq, zaman, şəxs və növ kateqoriyaları, eləcə də intonasiya və prosodiya inkar edilmir. Cümlə funksiyasında müxtəlif söz birləşmələri, tərkiblər, ibarələr və söyləmlər çıxış edə bilər.

Adətən cümlənin öyrənilməsində iki aspekt fərqləndirilir: formal, yəni ifadə planı və semantik, yəni məna planı. Birinci aspektə cümlənin leksik-qrammatik strukturu, habelə hierarxik söz sırası və geniş mənada intonasiya aiddir. Məna planı isə 3 xüsusiyyətə malikdir: nominativ (propozisional), modal (predikativ-dəyərləndirmə) və kommunikativ.

Nominativ planda cümlənin nominativ minimuma (propozisiyaya) və ya propozitiv nominasiyaya malik olması nəzərdə tutulur ki, bunun da əsasında bu və ya digər semantik model durur. Modal planda isə modallığın semantik kateqoriyalarının mənaları nəzərdə tutulur. Bura dəyərləndirmə, aspektlilik, zaman və şəxs kateqoriyaları daxildir.

Nominativ və modal planlar cümlənin semantik strukturunu müəyyənləşdirir, onun presuppozitiv və siqnifikativ semantikasını əhatə edir.³

Kommunikativ plan isə cümlənin aktual və funksional perspektivini əks etdirir və o, deyktik təbiətə malikdir. Bunlar da söz sırası və intonasiya ilə tənzimlənən sintaktik qarşılaşmaları ehtiva edir. Ola bilər ki, bura leksik vasitələr və frazeoloji vahidlər də qoşulsun. Onlar cümlədə tema-rema münasibətlərini konkretləşdirir, daha vacib informasiyanı ayırır, cümlədə digər məlumatın istiqamətini müəyyən edir, onun perspektivini səciyyələndirir, komponentlərinin kommunikativ əhəmiyyətini müəyyənləşdirir, bununla da dinləyəne (oxucuya) lazım olan informasiyanı dərk etməyə kömək edir.⁴

F.de Sössür cümlənin dil sisteminə aid olub-olmaması məsələsini belə izah edirdi: "... fraza (söyləm – L.N.) nə dərəcədə dilə aiddir? Əgər o danışıq aktına aiddirsə, onda o, dil vahidi kimi çıxış edə bilməz".⁵

¹ Виноградов В.В. Русский язык. М.: 1947, 784 с.

² Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. Л.: 1957, 420 с.

³ Veysəlli F. Y. Göstərilən əsəri, s.310

⁴ Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: 1974, 406 с.

⁵ Соссюр де Ф. Труды по общему языкознанию. М.: 1977, 695 с.

Sonralar bu məsələ ilə bağlı iki bir-birinə daban-dabana zidd mövqə oralağa qoyuldu. Onlardan biri E.Benvenistə, ikincisi isə N.Xomskiyə məxsusdur.

E.Benvenist yazır ki, cümlə ilə biz dili işarələr sistemi kimi tərki edib başqa bir aləmə, danışığın (le discours) ifadə olunduğu ünsiyyət vasitəsi olan dilə daxil oluruq. Cümlə nitqə aiddir. Onu məhz belə müəyyən-ləşdirmək olar. Cümlə danışığın seqmenti olduğuna görə vahiddir.¹

Tamam əks mövqedə duran N.Xomski yazır ki, cümlə dil vahididir.²

Amerikan dilçisi Ç.Fris yazır ki, cümlələrdə heç də bitmiş bir fikir ifadə olunmur. Məsələn, təbiət təsvirində, necə deyərlər, adlıq cümlələrlə ifadə olunan fikirlər buna misal ola bilər.³

M.A.K.Həliday cümlə ilə qrammatikanın əlaqəsindən danışarkən qeyd edir ki, qrammatikada hər hansı vahid üçün limit yoxdur, ancaq ənənəvi qrammatika cümlə üzərində dayanır.⁴

J.R.Syerl illokutiv aktları aşağıdakı kimi təsnif edir: representativ (hadisə haqqında məlumat), direktiv (dinləyəni hərəkətə sövq etmək), kommissiv (danışanın hər hansı bir aktı görməsi üçün öhdəlik götürməsi), ekspres-siv (danışanın ruhi vəziyyətini bildirməsi: üzr istəmək, təbrik, başsağlığı), deklarasiya (bunun vasitəsilə müvafiq hərəkət həyata keçirilir).⁵

N.Xomski və onun ardıcılıarı cümlələrin sonsuz miqdarda olmasını törəmə dilçilik baxımından onların sonsuzluğu ideyası kimi qəbul edirlər.⁶

Burada bir faktı xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, cümlədə vahidlərin miqdarı onun müəyyən edilməsi üçün kriteriya ola bilməz. İki qütbün vacibliyi (mübtədə və xəbər – L.N.) cümlə kriteriyası üçün əsas götürülən əlamətdir.

Dissertasiyanın “*Dilçilikdə cümlənin tərifinə dair*” bölməsində müasir dilçilikdə ən çox rast gəlinən cümlə tərifləri verilir və onların təhlili aparılır.

Birinci fəslin “*Cümlənin semantikasına dair*” adlı başqa bir yarım-fəslində onun semantikasi ilə bağlı mövcud fikirlərin təhlili danışığ aktı

¹ Бенвенист Э. Göstərilən əsəri, 151 s.

² Xomski N. Dil və təfəkkür. İngiliscədən tərcüməsi prof. A.Məmmədovun, redaktəsi prof. F.Veysəllinindir. Bakı: Mütərcim, 2006, 151 s.

³ Fries Ch.C. The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Structures. London: 1964, 304 p.

⁴ Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. London: 1985, 387 p.

⁵ Searle J.R. Classification of Illocutionary Acts. Language Society, 1976, p. 1-25.

⁶ Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: 1965, 282 p.

nəzəriyyəsi işığında aparılır. Burada cümlənin semantikasına dair dəyərli tədqiqatlar aparmış V.V.Vinoqradovun, O.İ.Moskalskayanın, K.Bostun, J.L.Ostinin, M.V.Hartunqun, O.Musayevin, F.Veysəllinin, D.Yunusovun və başqalarının fikirləri araşdırılır.

Tədqiqat göstərir ki, struktur dilçilik müəyyən linqvistik struktura malik olan və konkret məna ifadə edən bütün konstruksiyaları cümlə adlandırır. Danışq aktı nəzəriyyəsinə əsaslanan digər dilçilər isə, sintaksisdən fərqli olaraq tədqiqatın obyektini kimi cümlələri deyil, dillə həyata keçirilən danışq aktları və bu aktların baş tutması üçün istifadə olunan müvafiq ifadə formalarını əsas hesab edirlər.

Dissertasiyanın “*if*” və “*when*” bağlayıcı müəkkəb cümlələrin struktur-semantik təhlili” adlı ikinci fəslə 4 yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəsildə cümlənin strukturuna, funksiyasına və üslubuna dair müxtəlif tədqiqatçıların mülahizələri öyrənilir, “*if*” və “*when*” bağlayıcı tabeli müəkkəb cümlələr struktur baxımdan araşdırılır, tədqiqata cəlb olunan bütün dil materialının təhlili aparılır və onların ağacəkilli sxemi təqdim olunur. Baş və budaq cümlələr arasındakı əlaqələr, o cümlədən zaman əlaqələri də geniş təhlil olunur. Yeri gəldikcə cümlənin alt qatdakı mənası transformasiya qaydaları əsasında üst qata çevrilərək dəqiqləşdirilir.

Bu fəsildə həmçinin ingilis dilindəki “*if*” və “*when*” sözlərinin çoxfunksiyalılığı və geniş işlənmə diapazonu barədə yığcam fikirlər söylənilir.

Məlum olduğu kimi, müasir ingilis dilində “*if*” sözü isim və bağlayıcı kimi işlənir. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin təhlili göstərir ki, “*if*” sözü isim kimi əksər hallarda cəm formada işlənir. Müq.ət:

1. */Boss is not happy about the ifs written into the contract//Bos müqavilədə yazılmış şərtlərdən heç də məmnun deyil/*

2. */Joe doesn't want too many ifs and buts in this agreement//Cu bu anlaşmadakı həddən çox şərtləri və səbəbləri istəmir/*

3. */I can't realize your if in this matter//Sizin bu məsələdəki şərtinizi anlamıram/*

Müasir ingilis dilində “*if*” bağlayıcısı ilə budaq cümlələrin 4 növü işlənir:

1. *The Subject Subordinate Clause (Mübtəda budaq cümləsi) – /If he lives in London is not certain//Onun Londonda yaşaması dəqiq deyil.*

2. *The Predicative Subordinate Clause (Predikativ budaq cümlə) – /The problem is if he lives in London//Problem odur ki, biz bilmirik o Londonda yaşayır, yoxsa yox/*

3. *The Object Subordinate Clause (Tamamlıq budaq cümləsi) – /I don't know if he lives in London//Mən onun Londonda yaşadığını bilmirəm/*

4. *The Adverbial Clause of Condition (Şərt budaq cümləsi)* – *If he lives in London I shall visit him soon//Əgər o Londonda yaşayarsa, mən ona tezliklə baş çəkərəm/*

Biz yuxarıda göstərilən budaq cümlə növlərindən yalnız şərt budaq cümlələrini tədqiqatın obyektini kimi götürmüş, bu cümlələrin struktur-semantik və intonasiya xüsusiyyətlərini araşdırmışıq. Tədqiqatda müəyyənləşdirilmişdir ki, ingilis dilində şərt budaq cümlələri əsasən 3 variantda işlənir:

I variant (bu növ budaq cümlələr hərəkətin mümkünliyünü ifadə edir) – *If you want to take a photo press this button//Əgər şəkil çəkmək istəyirsinizsə, bu düyməni basın//*

II variant (bu növ cümlələr hərəkətin qeyri-real olmasını ifadə edir) – *If she had wings she would fly//Qızın qanadları olsaydı, uçardı/*

III variant (bu növ budaq cümlələri uzaq keçmişdə icrası mümkün olmayan hərəkətləri bildirir) – *If she had been tall enough she would have been recruited//Qız kifayət qədər ucaboy olsaydı, onu komandaya götürərdilər/*

İngilis dilində şərt budaq cümlələrinin təhlili onların struktur, semantik və işlənmə variantlarını müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. Məlum olmuşdur ki, şərt budaq cümlələrinin işlənmə variantları müxtəlifdir. Struktur cəhətdən belə cümlələrin variativliyi ilk növbədə icra olunan və icra oluna biləcək hərəkətlərin zamanı ilə əlaqədardır. Eyni zamanda “if” sözü ilə başlayan şərt budaq cümlələrinin işlənməsi baş cümlədə hərəkətin mümkünliyünü, qeyri-mümkünlüyünü, vacibliyini və s. bildirən modal fellərin işlənməsi ilə şərtlənir *If Judita had worked hard in all her courses she would not have failed this semester//Əgər Cudita bütün kurslarda gərgin işləsəydi bu semestrə imtahandan kəsilməzdi/*

Müasir ingilis dilində bir çox sözlər omonim kimi işlənərək müxtəlif mənə çalarları daşıyır. Belə sözlərdən biri də “when”-dir. Onun işlənmə variantları aşağıdakı kimidir:

1. “when” sözü xüsusi suallarda sual zərfi (Interrogative Adverb) kimi işlənə bilər: *When did you see Victorina last?//Siz Viktorinanı axırıncı dəfə nə vaxt görmüsünüz?/*

2. “when” sözü təyin budaq cümləsini baş cümləyə bağlayarkən nisbi zərflər (Relative Adverb) rolunda işlənilir: *I will remember the time when she appeared on the stage//Mən onun ilk dəfə səhnəyə çıxmasını yaxşı xatırlayıram/*

3. “when” sözü mübtədə, predikativ və ya tamamlıq budaq cümlələrini baş cümləyə bağlayarkən bağlayıcı zərf (Conjunctive Adverb) rolunda çıxış edir:

a) mübtədə budaq cümləsi (*The Subject Subordinate Clause*): */When he comes is not certain//Onun nə vaxt gələcəyi dəqiq deyil/*

b) predikativ budaq cümlə (*The Predicative Subordinate Clause*): */The problem is when he comes//Onun nə vaxt gələcəyini müəyyənləşdir-mək problemdir/*

c) tamamlıq budaq cümləsi (*The Object Subordinate Clause*): */I know when he comes//Bilirəm ki, o nə vaxt gələcək/*

4. “when” sözü zaman budaq cümləsini (*The Adverbial Clause of Time*) baş cümləyə bağlayır: */When he comes we shall discuss the problem//O gələndə biz bu məsələni müzakirə edəcəyik/*

Müasir ingilis dilində “when” sözü ilə zaman budaq cümlələri yaranır və onların vasitəsilə hərəkətin indiki, keçmiş və gələcək zamanda icrasını asanlıqla ifadə etmək olur. Qeyd etmək lazımdır ki, zaman budaq cümlələrində işlənmiş zaman formaları baş cümlədə ifadə olunan zamanla müxtəliflik və ya eynilik təşkil edə bilər və onlar hərəkətin başlanmasını, davam etməsini və sona çatmasını ifadə edə bilər.

“If” bağlayıcılı ingilis cümlələri Azərbaycan dilində şərt budaq cümləsi kimi, “when” bağlayıcılı zaman budaq cümlələri isə feli bağlama tərkibilə verilir. Azərbaycan dilində şərt budaq cümlələri bir qayda olaraq baş cümlədən əvvəldə gəlir. Tərəflərin bağlantısı isə bağlayıcılı (hərgah, madam, əgər, bir halda ki və s.) və bağlayıcısız, yəni intonasiya ilə həyata keçir.

Dissertasiyanın “İngilis dilində “if” və “when” bağlayıcılı budaq cümlələrin və onların Azərbaycan dilində ekvivalentlərinin intonasiya təhlili” adlı III fəslə bütövlükdə dil materialının intonasiya təhlilinin nəticələrinin şərhinə həsr olunmuşdur.

Bu məqsədlə biz müasir kompüter təhlilindən istifadə edərək kompüterdə geniş yayılmış “Praat” proqramı çərçivəsində cümlənin intonasiya komponentlərini – tonun hərəkətini, intensivliyini və zamanını müasir səviyyədə təhlil etmişik.

İngilis dilində 20, Azərbaycan dilində 10 cümlə seçilmiş, sonra onlar ingilis və Azərbaycan dili daşıyıcılarının ifasında lentə alınmış, F.Vey-səllinin işləyib hazırladığı metodika¹ əsasında həmin parametrlərə görə

¹ Veysəlli F.Y. Dilçilik ensiklopediyası: 2 cildə. I c., Bakı: 2006, 514 s.; II c., Bakı: 2008, 518 s.

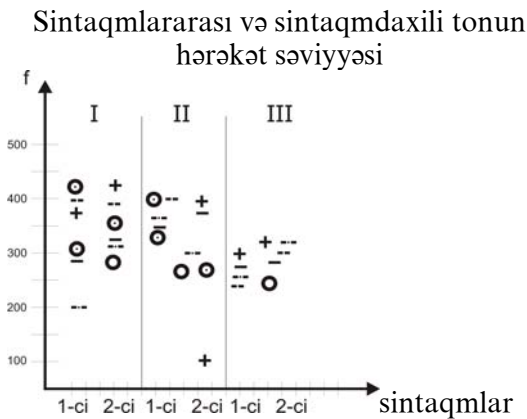
təhlil edilmişdir. Qeyd edək ki, “f” əsas tonun tezliyini, “i” intensivliyi, “t” isə zamanı bildirir.

İngilis dili materialının təhlili göstərir ki, əksər hallarda sintaqmlar arasındakı interval kifayət qədər fərqlənir. Bir neçə cümlədə interval fərqləri demək olar ki, üst-üstə düşür. Bu əlamətinə görə sintaktik konstruksiyanın hansı qrammatik struktura malik olması əhəmiyyət daşımır.

Sintaqmlar daxilində ən yüksək tonla ən aşağı ton arasındakı fərqlərə gəldikdə isə burada mənzərə çox rəngarəngdir. Birinci sintaqmlarda bu göstərici minimum 323 hs, maksimum 428 hs-ə bərabərdir. İkinci sintaqmda isə maksimum və minimum ton səviyyəsi arasındakı interval nisbəti 290 və 501 hs-dir.

Bütövlükdə eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin ümumi orta ton hərəkətini, habelə sintaqmlararası və sintaqmlardaxili interval fərqlərini aşağıdakı qrafikdə belə göstərə bilirik (bax: qrafik 3.1).

Qrafik 3.1

İngilis cümlələrinin təhlili ümumilikdə belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, burada əsas tonun tezliyi bütün cümlə boyu maksimum 284, minimum 94 hs arasındadır. İngilis dilində *If she hadn't opened the window wide she couldn't have heard the conversation*//*O pəncərəni təybatay açmasaydı söhbəti eşidə bilməzdi*/ mürəkkəb cümləsində 1- ci sintaqmda ən yüksək ton 218 hs, ən aşağı ton isə 117 hs səviyyəsindədir. İkinci sintaqmda bu müvafiq olaraq 180 və 97 hs arasındadır. Qəlib söz kimi çıxış edən “wide” ən yüksək tonla tələffüz olunur. Bundan sonra isə tonun hərəkəti bir qədər aşağı düşür, yenidən ikinci sintaqmın informasiya mərkəzini təşkil edən “couldn't have heard” birləşməsində bir qədər qalxır, sonra ən aşağı

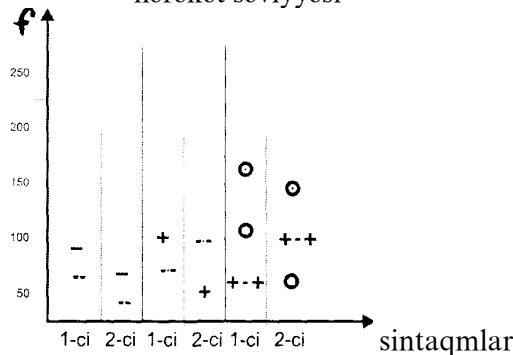
səviyyəyə düşür (97 hs). Qeyd edək ki, bu misalda digər başqa misallardakı kimi, baş cümlə budaq cümləyə bağlayıcı birləşdiyindən, melodik kontur birləşmədə ikinci dərəcəli vasitə kimi çıxış edir. Bu da A.M.Peşkovski-nin məlum kompensasiya prinsipilə izah oluna bilər. Ümumilikdə, sintaqmlardaxili interval təxminən 1,5-2 dəfə olur.

/She used to open the window wide when she wanted to hear the conversation below//O aşağı mərtəbədə gedən söhbətlərə qulaq asmaq istəyəndə pəncərəni açıq qoyardı/ cümləsində budaq cümlə baş cümləyə bağlayıcı ilə birləşmişdir. Ona görə də budaq cümlədə tonun yüksək olması və ən yüksək tonun “wanted to hear” qəlib sözü üzərinə düşməsi başa düşüləndir.

Eksperimental materialın təhlili göstərir ki, ingilis dilində şərt və zaman budaq cümlələri əsas tonun hərəkətinə görə ümumi əlamətlərə malikdirlər. İlk öncə bu özünü onda göstərir ki, hər sintaqmın öz melodik mərkəzi var və bu mərkəz hər iki sintaqmda ən yüksək tonla deyilir. Birinci sintaqmda bu adətən qəlibsiz olur, ikinci sintaqmda isə qəlib sözün açılışı üçün “cavabdeh” olan sözün üzərinə düşür. Digər nəzərə çarpan bir əlamət isə ondan ibarətdir ki, birinci sintaqmda yüksək tonla aşağı ton arasındakı interval 2-ci sintaqmdakından daha böyükdür. Yalnız iki halda cümlələrdə bu nisbət pozulur. Bir cümlədə bunu budaq cümlənin baş cümləyə bağlayıcı birləşməsilə izah etmək olarsa, digər cümlədə, şübhəsiz ki, cümlənin intonasiya mərkəzinin ikinci sintaqmdakı söz üzərinə düşməsinə görədir. Cümlədə ən vacib söz kontrast yaradanda, aydındır ki, cümlə vurğusu da bu sözün üzərinə düşür. Sintaqmlararası və sintaqmlardaxili interval nisbətini aşağıdakı qrafik daha aydın göstərir (bax: qrafik 3.2)

Qrafik 3.2

Sintaqmlararası və sintaqmlardaxili tonun hərəkət səviyyəsi

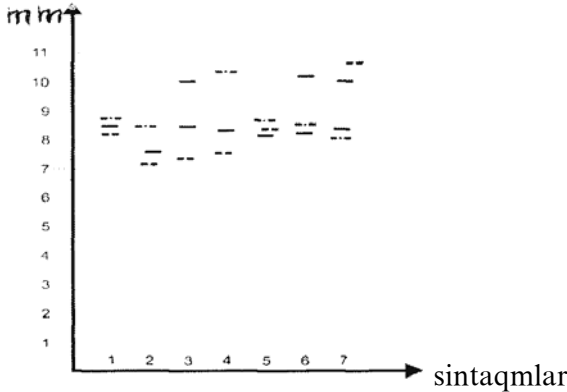
Qrafikdən görüldüyü kimi, birinci sintaqmlarda yüksək tonla aşağı ton arasındakı fərq kifayət qədər çoxdur. Ən aşağı ton səviyyəsi 2-ci və 3-cü cümlələrdə müşahidə olunur: 28 və 51 hs. İkinci sintaqmların sonunda ton ən aşağı səviyyədə olur, bu da cümlənin kommunikativ tipinin nəqli formada olması ilə şərtlənir. Bu baxımdan ingilis dilində müxtəlif növ budaq cümlələrdə intonasiya komponentlərinin müxtəlifliyi nisbidir. Qeyd etmək lazımdır ki, nəzərəçarpan fərqlər yalnız cümlədaxili variativlikdə özünü göstərir.

Cümlənin zaman parametri üzrə təhlili göstərir ki, cümlədəki orta zaman sürəti sonuncu sintaqmdakı orta səslənmə sürətindən çoxdur. Bu /Əhməd yenicə əyləşmişdi ki, Səməd əlini silkələyib söz istədi// və /Aranda yağış yağdı ha, demək, taxıl bol olacaq// cümlələrində qeydə alınmışdır. Fikrimizcə, birinci halda bu /yenicə/ və /ki/ bağlayıcısının xüsusi uzadılması, ikinci halda isə cümlədə /ha/ ədatı və /deməli/ modal sözlərinin izlənməsi ilə izah oluna bilər. Hər iki halda cümlənin zaman göstəricisi son sintaqm göstəricisindən xeyli çoxdur.

Digər cümlələrdə isə ikinci, sonuncu terminal sintaqmda ləngimə göz qabağındadır. Daha əyani şəkildə bunu belə göstərə bilirik (bax: qrafik 3.3)

Qrafik 3.3

Cümlədə, (-) 1-ci (- -) və 2-ci sintaqmda (- · -) tonun reallaşmasının orta zaman sürəti

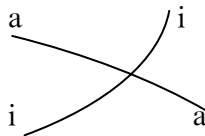

Zaman parametrinin melodik komponentdən asılılığı Azərbaycan dili materialında da özünü göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, L.R.Zinder və F.Y.Veysəllinin tədqiqatlarında çıxarılmış nəticələr burada da öz təsdiqini tapır. Həmin nəticələrə görə fonem tərkibi az olan sözlər daha çox vaxt sərf olunması ilə tələffüz olunur. Fonem tərkibi və ya

leksik tərkibi çox olan söyləmə sərf olunan zaman az olur.¹ Bu funksional cəhətdən onunla izah olunur ki, əhatəsi geniş olan seqment ardıcılığı əhatənin daşdığı informasiyalardan yararlanır. Ancaq əhatəsi dar olan parçada bu həmin parçadakı fonemlərin payına düşür. Məsələn, /daş/ sözü bu sözdəki fonemlərə və onların differensial əlamətlərinə görə fərqlənir və tanınır. Ancaq /daş ağırdır/ söyləmində bu yük bütün cümlənin payına düşür.

Eksperimental materialın üçüncü komponenti olan intensivlik üzrə təhlil göstərir ki, başlanğıc sintaqmda intensivliyin maksimumu ilə minimumu arasındakı interval bircə cümlə istisna olmaqla, digər cümlələrin hamısında ikinci sintaqmdakı maksimum və minimum arasındakı intervaldan çoxdur. Yalnız bircə halda ikinci sintaqmda maksimum və minimum intensivliklər arasındakı interval birincidəkindən 8 db çoxdur. Bu da onunla izah edilə bilər ki, 7-ci cümlədə sonda keyfiyyətcə ən açıq sait gəlmişdir. Məlumdur ki, saitlərin özəl intensivlikləri vardır.

İstənilən eyni vəziyyətdə qapalı saitlər (/i:, ɪ, e:, ɛ/) açıq saitlərdən (/a:, a, o:, u/) az intensivliyə malikdir. Ona görə də cümlənin sonunda gələn açıq saitdirsə, o həmin mövqedə gələn digər qapalı saitdən yüksək intensivliyə malik olacaqdır, hərçənd ki, cümlə sonu qanunu mütləq olaraq intonasiyanın digər komponentləri ilə bərabər bu mövqedə də relevantlığını qoruyub saxlayır. Bu cür hallarda obyektiv nəticə əldə etmək üçün material və informant seçimi kifayət qədər böyük olmalıdır ki, alınan göstəricinin etibarlılığı şübhə doğurmasın. Digər hallarda sintaqmatik oxda eyni keyfiyyətli samitlərin bir-birini izləməsinə fikir vermək lazımdır. Başqa sözlə desək, cümlədə (i + i + i: + i:) və ya /a + a + a + a/ ardıcılığına əməl olunsun. Belə material seçmək çətin olduqda paradigmatik qarşılaşmadan istifadə etmək olar, yəni bir cümlənin əvvəlindəki sait o biri cümlənin sonundakı saitlə eyni keyfiyyətdə olsun. Məsələn:

İngilis cümlələrinin dinamik strukturunun təhlili göstərir ki, terminal sintaqımın sonunda intensivlik bir qayda olaraq zəifləyir; tək-tək hallarda

¹ Зиндер Л.Р. Общая фонетика. М.: 1979, 312 с.; Veysəlli F. Azərbaycan türkcəsi fonetigi. Ankara: Kültür Yayınları Ajansı, 2008, № 35, 176 s.

isə qeyri-bitkinlik intonasiası ilə deyilən sintaqmın sonundakı səviyyədə olur. Bu da yuxarıda sadaladığımız faktorlardan irəli gəlir. Aşağıdakı qrafik dediklərimizi əyani şəkildə göstərir (bax qrafik 3.4).

Qrafik 3.4

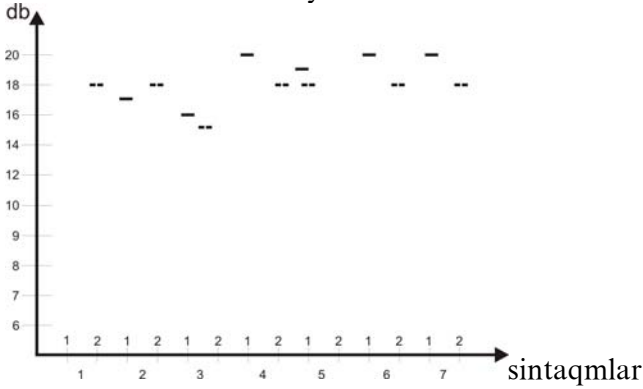

Qrafik göstərir ki, birinci sitaqmda ən aşağı intensivlik, ikinci sitaqmda isə yüksək intensivlik müşahidə olunur. Bu da funksional baxımdan fikrin bitməsini bildirməklə izah oluna bilər. Akustik cəhətdən isə əsas tonun aşağı düşməsi zamanın ləngiməsi və intensivliyin zəifləməsində özünü büruzə verir. Bütün bunlar elmi nəzəri ədəbiyyatda irəli sürülən fikirlərə tam uyğun gəlir.

Azərbaycan dilinin materialı da təxminən ingilis dilinin materialına oxşayır. Ancaq ilk növbədə əlimizdə olan cümlələrin intensivliyini nəzərdən keçirək. Yuxarıda dediyimiz şərtə əsasən Azərbaycan dilindəki */Dağa çatmağa az qalmışdı ki, yağış yağmağa başladı//* cümləsində birinci sitaqmda eyni keyfiyyətli /a/ saiti 7 dəfə, ikinci sitaqmda isə 6 dəfə izlənmişdir. Cümlənin ümumi dinamik strukturu təxminən eynidir. Birinci və ikinci sitaqmlarda ən yüksək və ən aşağı intensivlik də təxminən eynidir: 1-ci sitaqmda 74-56; 2-ci sitaqmda isə 79-57 db-dir.

Azərbaycan dili cümlələrində nəzərə çarpan cəhət odur ki, 1-ci sitaqmda ikinciyyə nisbətən intensivlik həmişə yüksəkdir. Ən aşağı intensivlik də birincidə ikincidəkindən yüksək göstəricilə səciyyələnir. Hər iki sitaqmda yüksək və aşağı intensivliklər arasındakı interval birincidə ikinciyyə nisbətən çoxdur. Aşağıdakı qrafik cümlələrin dinamik strukturunun ümumi vəziyyətini əyani göstərir (bax qrafik 3.5).

Cümlədə, 1-ci (- -) və 2-ci (- · -) sintaqmlarda intensivliyin hərəkəti

Beləliklə, hər üç parametrin təhlili bir daha o fikri söyləməyə əsas verir ki, dildə danışan öz kommunikativ niyyətini və hərəkətini həyata keçirmək üçün artikulyator proqram hazırlayır və onun reallaşmasında müəyyən akustik əlamətlərdən istifadə edir. Bu zaman müxtəlif dillərdə akustik göstəricilər məcburi deyil ki, eyni şəkildə reallaşsın.

Fikrimizcə, Azərbaycan dilində intensivlik intonasiya konturu üçün relevant əlamət kimi götürülə bilməz. O cümlənin və sintaqmatik vurğunun formalaşmasında relevant ola bilər. Ancaq temporal və melodik komponentlər Azərbaycan dilində intonasiya üçün relevantlıq kəsb etmir.

Beləliklə, təhlildən aşağıdakı nəticələrə gəlirik:

1. “If” və “when” bağlayıcıları ilə düzəln cümlə tipləri ingilis danışq dilində kifayət qədər geniş yayılmış konstruksiyalardır. İlk öncə cümlələr arasında əlaqələrin növləri müəyyənəldirilir. Bu əlaqələrin açılmasında (qarşılıqlı asılılıq və məntiqi semantik asılılıq) müasir ingilis dilçiliyində aparıcı istiqamət olan funksional qrammatika cərəyanına əsaslanılıb.

Qeyd olunur ki, budaq cümlə komponentinin müstəqil kommunikativ mənası yoxdur və o mürəkkəb cümlənin tərkib hissəsi kimi çıxış edir, ya baş cümlədə buraxılan, ya da qəlib söz (korrelyat) kimi işlənən sözlün mənasını açmaqdan ibarətdir. Digər tərəfdən, mürəkkəb cümlə kommunikativ bütövlüklə səciyyəlnir və bu zaman formal əlamətlərlə yanaşı intonasiya aparıcı rol oynayır. “If” və “when” bağlayıcıları

çoxfunktionaldır. Başqa sözlə desək, onlar müxtəlif növ budaq cümlələrin formalaşmasında iştirak edirlər.

Bütün zərflik budaq cümlələrinin bölgüsündə “if” və “when” bağlayıcılarının işlənmə xüsusiyyətləri açılıb göstərilir. Burada xüsusi hallar mövcuddur ki, bu da onların işləndiyi budaq cümlələrdən əvvəl gələn baş cümlənin “it”-lə başlamasıdır. Bundan sonra budaq cümlələrin baş cümləyə bağlanması növü göstərilir. Bu zaman Azərbaycan germanistikasında çoxdan işlənilib hazırlanmış ağac modeli əsas götürülür.

Nəhayət, dissertasiya işində törəmə qrammatikasına əsaslanan cümlə strukturuna dair mövcud fikirlər təhlil olunur. Dissertasiyada belə bir nəticə çıxarılır ki, “if” bağlayıcı şərt budaq cümlələri Azərbaycan dilinə şərt budaq cümlələri kimi, “when” bağlayıcı zaman budaq cümlələri isə feli bağlama tərkibləri şəklində tərcümə olunmalıdır.

2. Cümlənin struktur təhlili ondakı söz sırasını, baş və budaq cümlələr arasındakı münasibətləri, habelə onlardakı zaman münasibətlərini araşdırmağı qarşısına məqsəd qoyur. İngilis dili cümlələri struktur cəhətdən tədqiq olunur, onlar ağac şəklində təqdim edilir. Bu zaman hər cümlənin özünəməxsus, həm də bütün təhlil olunan cümlələrə xas strukturu müəyyənləşdirilir, eyni zamanda əvvəldə, ortada və sonda gələn budaq cümlələrin özəllikləri açılıb göstərilir. Burada da, əvvəlki fəsillərdə olduğu kimi, elmi-nəzəri ədəbiyyata tez-tez müraciət edilir və onda söylənilən mülahizələrə münasibət bildirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, cümlələrin sadə modeli söyləmələrin yerindən asılı olaraq düsturlar şəklində müəyyənləşdirilir. Digər maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində cümlələrin alt və üst qat baxımından təhlili də konkret dil materialı əsasında aparılır.

Baş və budaq cümlələrdə zaman formalarının əlaqələri də geniş tədqiq olunur. Həmçinin qeyd edilir ki, budaq cümlə komponentlərinin cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənməsindən asılı olaraq onların intonasiya variativliyi çoxalır.

Bütün bu mülahizələrdən sonra belə nəticəyə gəlinir ki, cümlələrin struktur təhlili ilə yanaşı onların intonasiya qəlibinin də təhlil olunması vacibdir.

Dissertasiya işində bütün şərt və zaman bağlayıcıları sxem şəklində təqdim olunur və hər bir bağlayıcıya xüsusi nümunələr verilir. Zaman budaq cümləsinə dair verilən şərh çoxşaxəlidir. Zaman budaq cümləsində iştirak edən bütün bağlayıcılar əyani olaraq göstərilir və onlar nümunələrdə şərh olunur.

Ağacvari struktur təhlilindən sonra belə bir nəticə çıxarılır ki, budaqlara və yuvalara bölünmədə zaman budaq cümlələri əsaslı şəkildə fərqlənirlər. Ancaq ümumi cümlə sxemində tutduqları yerə görə müəyyən fərqlər nəzərə çarpır. O ki qaldı budaq və baş cümlələrdə zaman münasibətlərinə, dil materialının təhlili göstərir ki, bu əlamətə görə müxtəlif zamanlılar 60%, eynizamanlılar isə 40% təşkil edir.

3. Cümlənin struktur-semantik təhlili intonasiya qəlibinə görə aparılmasaydı işi tam hesab etmək olmazdı. Elə bu səbəbdən dissertasiyada 30 cümlə seçilib götürülmüş, kompüter proqramı ilə təhlil edildikdən sonra bu cümlələrin bəzi tipik əlamətləri üzə çıxarılmışdır. Cümlələrin melodik strukturunda ən yüksək ton səviyyəsi birinci sintaqmda, ən aşağı ton səviyyəsi isə ikinci, sonuncu sintaqmda qeydə alınmışdır. Sonda əsas ton tezliyinin minimuma enməsi bu cümlələrdə bitkinlik intonasiyasının reallaşması ilə izah oluna bilər. Dil materialının intonasiya təhlili göstərir ki, cümlə neçə sintaqmdan ibarətdirsə, o qədər melodik, temporal və dinamik struktura malik olur. Özü də bu strukturlarda nisbi avtonomluq nəzərə çarpır, yəni hər sintaqmın öz intonasiya qəlibi olur. Bu sintaqmların hər birində ton zirvəsi və ton minimumu olduğu kimi, temporal və dinamik özəlliklər də yox deyildir. Əsas ton tezliyinin ənən istiqamətdə olması o biri parametrlərin də fəaliyyətini nizamlayır və bir qayda olaraq zamanın ləngiməsi və intensivliyin zəifləməsi baş verir. İntonasiya qəlibinin konkret təzahürü cümlənin melodik, temporal və dinamik strukturlarındakı hər sintaqmda piklə ən aşağı səviyyə arasındakı intervalların fərqli və spesifik əlamətlərin üzə çıxarılmasına köməklik göstərir. İntonasiya baxımından cümlələrə yanaşdıqda hər sintaktik tipin özünəməxsus intonasiya qəlibinin olduğunu söyləmək düzgün olmazdı. Bu, intonasiya sistemli yanaşmadan sapma deməkdir. Yəni istər şərt, istərsə də zaman budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələri olsun, onların ümumi sxemi qalxan – enən tonla ifadə olunur. O, zaman və intensivlik göstəricilərinin cümlənin sonuna doğru zəifləməsində öz təzahürünü tapır. Azərbaycan dilindəki cümlələrdə intensivlik o qədər relevant əlamət kimi çıxış etmir. Bunun da səbəbini həmin parametrlərin cümlədə vurğunun təzahürünə xidmət etməsilə izah etmək olar.

Dissertasiya işinin əsas məzmununu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlə probleminə dair // ADU-nun Elmi xəbərləri, 2007, № 1, s. 73-77
2. “If” bağlayıcı şərt və “when” bağlayıcı zaman budaq cümlələri // Azərbaycanca xarici dillər, 2008, №1/2 (6), s.34-40
3. Cümlə intonasiasının tədqiqinə dair // Azərbaycanca xarici dillər, 2008, № 3/4 (7/8), s. 134-141
4. Cümlənin dilçilikdə tərifinə dair. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu // Filologiya məsələləri, 2008, № 7, s. 14-21
5. Azərbaycan dilinin materialları ilə müqayisədə müasir ingilis dilində “if” və “when” bağlayıcı mürəkkəb cümlələrin sintaktik və semantik təhlili / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2008, s. 262-264
6. Meaning and its characterstic features. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu // Filologiya məsələləri, 2009, № 1, s. 34-46
7. К вопросу о значении сложных предложений // Молодой ученый, Чита, 2009, №4, с. 128-130.

Лейла Гейдар гызы Набиева

СИНТАКТИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ
СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С СОЮЗАМИ “IF”
И “WHEN” (в сопоставлении азербайджанским языком)

Резюме

Настоящая диссертационная работа посвящена структурно-семантическому анализу английских сложных предложений с союзами “if” и “when” и их эквивалентов в азербайджанском языке.

Она состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении рассматриваются традиционные вопросы, связанные с актуальностью и новизной диссертации, определяются объект и предмет, теоретическая и практическая значимость работы, излагаются цели и задачи ее, а также формулируются положения, выносимые на защиту. Кроме того, здесь же излагаются методы и материал исследования и описываются структура и содержание работы.

В первой главе под названием *“Из истории изучения предложений в современной лингвистике”* подчеркивается, что в лингвистике на сегодняшний день наблюдается изобилие дефиниций предложений. Тем не менее, по сей день нет единого взгляда на окончательное определение и делается вывод о том, что по трем аспектам – дуполярность, структурно-семантическая целостность и интонационно-модальная выраженность – имеется единый подход.

Во второй главе под названием *“Структурно-семантический анализ английских предложений с союзами “if” и “when” и их эквивалентов в азербайджанском языке”* описываются результаты структурно-семантического анализа указанных типов английских предложений и их эквивалентов в азербайджанском языке и делается заключение о том, что указанные типы английских предложений правильнее передать условными предложениями и глагольными деепричастными оборотами на азербайджанском языке.

В третьей главе под названием *“Интонационный анализ английских сложных предложений с союзами “if” и “when” и их азербайджанских эквивалентов”* описываются результаты акустического анализа интонации по трем параметрам: частоте основного тона, интенсивности и темпу.

В заключении обобщаются результаты исследования.

THE SYNTACTICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ENGLISH COMPLEX SENTENCES WITH THE CONJUNCTIONS “IF” AND “WHEN”
(in comparison with the Azerbaijani language)

Summary

The present dissertation contains the description of results of the structural-semantic analysis of English complex sentences with the conjunctions “if” and “when” and their equivalents in the Azerbaijani language.

The work consists of introduction, three chapters, conclusion and the list of the used literature.

The introduction substantiates the choice and actuality of the theme, reveals the currency and novelty of the topic, determines aims and purposes of the dissertation, formulates principal points set forward for defence, interprets the subject and object of the scientific research and defines its theoretical and practical significance. Research methods, approbation of the work and its structure are also shown in the introduction.

The first chapter titled “*On the history of studying the sentences in modern linguistics*” includes various views on a sentence structure, patterns, models and in particular on sentence definitions.

Though plenty of sentence definitions have been defined in linguistics up to now there is not unanimous opinion concerning this problem. Nevertheless the results of this chapter suggest that there is a common approach to this problem in three aspects: double polarity, structural-semantic integrity and intonation-modal expressiveness.

The second chapter named “*The structural-semantic analysis of English sentences with the conjunctions “if” and “when” and their equivalents in Azerbaijani language*” is devoted to the structural-semantic properties of the said sentences. Here “if” and “when” clauses are analysed according to their structure and usage in modern English. The investigation points out that the translation of sentences with “if” and “when” clauses into Azerbaijani language should be made as conditional clauses and adverbial participles.

The third chapter called “*The intonational analysis of English complex sentences with the conjunctions “if” and “when” and their Azerbaijani equivalents*” covers the results of experimental-phonetic analysis and acoustic characteristics of intonation on three parameters (tone level, intensity and temporal component) for “if” and “when” clauses.

The basic results of the research work are summarized in the conclusion.

Çapa imzalanıb: 20.04.2011.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ЛЕЙЛА ГЕЙДАР ГЫЗЫ НАБИЕВА

СИНТАКТИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ
СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С СОЮЗАМИ
“IF” И “WHEN” (в сопоставлении с азербайджанским языком)

10.02.04 – Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по филологии

Баку – 2011